

Forbindelser

En eksisterende bygning har groft set tre mulige skæbner. Den kan rives ned for at give plads til en ny, den kan bruges, som den er, eller den kan blive transformeret og blive bygget videre på. Når man vælger at beholde og udvide en eksisterende bygning med en addition, kan tilbygningen forholde sig til den gamle bygning på forskellige måder. Additionen kan, i den ene ende af spektret, ligne den gamle så meget, at man ikke kan se forskel, eller den kan, i den anden ende af spektret, markere sig selvstændigt i en sådan grad, at de to bygninger arkitektonisk ikke har noget med hinanden at gøre. Historisk har John Ruskin og Viollet-le-Duc symboliseret de to ekstreme holdninger til arbejdet med eksisterende bygninger, fra det mest restriktive til det mest permissive. Nutidige teorier peger imidlertid mod nødvendigheden af et mere nuanceret blik på relationen mellem gammelt og nyt.

Dette kapitel undersøger gennem en analyse af tre velkendte værker fra det 20. århundrede, hvordan en addition kan forholde sig på forskellige måder til værtsbygningen, fra det arkitektonisk tæt sammenhængende til det ret adskilte. Ved hjælp af et tegnet projekt til en addition til en ejendom i København undersøges, hvordan relationerne til hhv. værtsbygningen og naboerne kan manifestere sig arkitektonisk. Det vises, at man kan opnå en mere nuanceret forståelse af

forholdet mellem nyt og gammelt, og at additionen kan have en tæt arkitektonisk forbindelse til værtsbygningen og på samme tid være helt sig selv. Projektet til en addition diskuteres gennem brug af forskellige teoretiske optikker, og det foreslås, at begrebet 'forbindelser' kan beskrive en strategi, der gennem et spil af arkitektoniske relationer etablerer forskellige grader af arkitektonisk dialog mellem en (til)bygning og dens naboer.

Transformation og addition

Når man skal bygge videre på en eksisterende struktur – lægge nyt til gammelt – opstår der hurtigt et spørgsmål om, hvorvidt den nye bygning skal ligne den gamle, eller om den skal fremtræde som helt sin egen. Det afhænger først og fremmest af områdets lokalplan, den eksisterende bygnings bevaringsstatus og af arkitektens værdisætning. Men det er også et arkitektonisk spørgsmål om, hvilket forhold additionen skal have til sine naboer. Skal tilføjeles have en så tæt relation til værtsbygningen, at man næsten ikke kan se forskel. Skal det nye og det gamle være i en gensidig og ligeværdig dialog. Eller skal additionen markere sig i et helt selvstændigt formsprog, uden relation til værtsbygningen. Spørgsmålet er ikke kun om, men på hvilken måde det nye og det gamle skal tale med hinanden.

Rodrigo Perez de Arce peger i sin artikel 'Bymæssige forandringer og additionsarkitektur'¹ på, at mennesket gennem historien altid har genbrugt og bygget videre på eksisterende bygninger og strukturer. Han inddeler den måde, vores byer vokser og fornyes på, i tre hovedformer – byvækst gennem udvidelse og urbanisering af nye områder, byvækst gennem nedrivning og erstatning med nye bygninger samt byvækst gennem additiv forandring og omformning – og peger på, at det tredje vækstprincip, byvækst gennem additoner, synes at have været underprioriteret i moderne byudvikling. Perez de Arce viser bl.a. gennem de tre arketyper eksempler, Cuzco, Split og Rom, hvordan man ved at genanvende eksisterende elementer og supplere med nye kan genskabe byernes kontinuitet og fornemmelse af sammenhæng. Denne dobbeltbevægelse af permanens og forandring er udgangspunktet for transformationsstrategien 'forbindelser'.

Mange overvejelser – tekniske, historiske, økonomiske etc. – vil normalt indgå, når man skal udarbejde en addition til en eksisterende bygning. For en ny, fritliggende bygnings vedkommende vil det oftest være husets egen indre orden og ikke den arkitektoniske relation til nabobygningerne, der har den højeste prioritet. Anderledes forholder det sig med en addition. Additionen har som sit udgangspunkt en ikke blot helt konkret fysisk relation til den eksisterende bygning, men også en arkitektonisk, hvad enten der i relationen er tale om en arkitektonisk stor sammenhæng eller en høj grad af adskillelse.

I relationen mellem nyt og gammelt kan man tilstræbe en høj eller lav grad af arkitektonisk sammenhæng mellem additionen og værtsbygningen. Indenfor restaureringsarkitekturen har John Ruskin² og Viollet-le-Duc³ repræsenteret to yderpositioner i arbejdet med eksisterende bygninger, fra det mest restriktive til det mest permissive. Nutidige teorier peger imidlertid mod nødvendigheden af et mere nuanceret blik på relationen mellem gammelt og nyt. Tilsvarende kan man i samtidsarkitekturen se en interesse for at lade det nye og det gamle blive blandet på en ny måde, som det viser sig i værker af eksempelvis David Chipperfield, 6a architects og Caruso St. John. Relationen mellem nyt og gammelt synes ikke længere at være et spørgsmål om enten/eller, men om både/og.

En arkitektonisk relation handler om graden af lighed og/eller forskel mellem det nye og det gamle, udtrykt gennem et eller flere arkitektoniske elementer. Spørgsmålet er: Hvilke arkitektoniske elementer medvirker til at etablere arkitektoniske relationer, og hvordan kan de bruges til at skabe forskellige grader af relationer – fra det arkitektonisk sammenhængende til det adskilte? Og hvordan kan en mere nuanceret forståelse af forholdet mellem nyt og gammelt manifestere sig arkitektonisk?

Tre værker og en addition

Tre velkendte værker fra det 20. århundrede samt undersøgelser af et projekt til en addition i en karré i København er udgangspunkt for en transformationsstrategi, der handler om at etablere historiske, materialemæssige og arkitektoniske forbindelser. De tre værker fra det 20. århundrede er: Aage Rafns villa på Gammel Vartov Vej 22 i København, bygget i 1920-21 og udvidet i 1933 af Holger Jacobsen, Erik Gunnar Asplunds udvidelse af Gøteborg Domhus tegnet og udført i perioden 1913-1937 samt Alison og Peter Smithsons Upper Lawn Pavillon, bygget 1959-62. Bygningerne er alle velkendte, velbeskrevne og internationalt anerkendte arkitektoniske værker fra det 20. århundrede. De er udvalgt til at repræsentere tre forskellige grader af relationer fra det arkitektonisk helt sammenhængende til det arkitektonisk ret adskilte.

Projektet til en addition i København er tegnet til et site, der er udvalgt som et eksempel på en typisk københavnsk karré bestående af historicistiske byhuse fra perioden 1880-1910, karakteristisk for Københavns brokvarterer. Som noget særligt for det udvalgte site har det eksisterende byhus kun to etager og er omgivet af karrébebyggelse i fem etager, hvorfor sitet er fundet velegnet til at eksemplificere en addition i en bymæssig sammenhæng. Projektet består af en udelukkende af en facadetegning af sitet efter den foreslåede addition. Facaden er tegnet i AutoCad ovenpå et oprettet fotografi af sitet, derefter modeleret, renderet og endelig bearbejdet i Photoshop. Planer, snit, øvrige opstalter og detaljer eksisterer kun i AutoCad-filen i det omfang, de har været nødvendige for at fremstille facaden og er altså ikke en del af undersøgelsen. Hensigten har været at tegne et forslag til en addition, der udfylder hullet i facaderækken, og som etablerer forskellige arkitektoniske relationer til hhv. værtsbygningen og de to nærmeste naboer.

Tre værker

Aage Rafns villa blev ved tilføjelse af to vinduesfag forlænget i bygningens længderetning og er senere blevet yderligere udvidet med en garage og et bryggers i form af to mindre volumener, ét i hver ende af bygningen. Villaen fremstår som en smal, aflang huskrop i en etage med helvalmet sadeltag. Mod gaden er den vinduesløse facade helt lukket, kun brudt af et indgangsparti, der, som det eneste bygningselement, skyder sig ud fra huskroppen. Mod haven består facaden af 10 ens vinduer med skodder anbragt i en tilsyneladende helt fast rytme, kun afbrudt af en terrassedør, der med samme bredde som vinduerne både udgør en del af facaderytmen og samtidig markerer en lille variation. Et vandret murbånd, der løber langs hele bygningens facade netop over vinduerne, har en diskret dekorativ virkning.

Huset blev udvidet gennem en addition foretaget som en direkte forlængelse af det eksisterende volumen. Intet sted markerer tilbygningen sig selvstændigt i forhold til værtsbygningen. De vandrette linjer i soklen, murbåndet og gesimsen, husets overordnede volumen, bygningens figur, vinduernes proportioner, havefacadens rytme, additionens og værtsbygningens ens farve og materiale er alle arkitektoniske elementer, der bidrager til, at additionen og værtsbygningen hænger arkitektonisk så tæt sammen, at det umiddelbart ikke er muligt at se forskel mellem det nye og det gamle. Additionen ændrer alligevel huset markant, idet husets overordnede proportioner er blevet grundlæggende ændret. Fra at have haft et aflangt, men dog tydeligt sluttet klassicistisk udtryk fremstår huset efter additionen med et mere moderne, langstrakt og repetitivt udtryk. Lægges disse forhold sammen, skaber additionen ved hjælp af ovenstående arkitektoniske elementer samlet set en meget tæt relation mellem den nye del og værtsbygningen en relation, der hermed benævnes 'blend'.

Erik Gunnar Asplunds Gøteborg Domhus er en addition til en eksisterende bygning, der fremstår som et bredt, symmetrisk og taktfast opbygget volumen med en centralt placeret risalit, der også fungerer som indgangsparti. Den nye bygning udgør ca. $\frac{2}{3}$ af den eksisterende og fremtræder med et modulært grid

i en facade uden indgangsparti, men med en kunstnerisk udsmykning, der i fire felter markerer, at her bagved ligger en særlig funktion.

Additionen og værtsbygningen har i kraft af soklens, gesimsbåndets og tagfodens gennemgående linjer en stærkt arkitektonisk sammenhæng. Andre linjer, der, som i den gamle bygnings base og hovedgesims, ikke er gennemgående, etablerer en arkitektonisk adskillelse af den nye bygning. På samme måde er den gamle bygnings vertikale udtryk forskelligt fra den nye bygnings virkning af grid. Additionens overordnede volumen er en direkte forlængelse af den eksisterende bygning og danner dermed en tæt sammenhæng mellem det nye og det gamle. Vinduernes forskellige proportioner – for den gamle bygnings vedkommende vertikale og for den nye bygnings vedkommende tilstræbt kvadratiske – og vinduernes forskellige opsprokning medvirker til at adskille de to. Facadernes modulære rytme er forskellige, men giver alligevel indtryk af en vis sammenhæng, ligesom facadens overordnede komposition som en form for mønster får det nye og det gamle til at hænge sammen. Forskellen i de gamle og de nye vinduers farve og materiale medvirker til at adskille, mens granitsoklens, facadepudsens og kobbersternkantens korresponderende materialer, samt pilastrener, brystningernes og kobberkantens farve (der dog ikke er helt ens) får den gamle og den nye bygning til at hænge sammen. Additionen er arkitektonisk adskilt fra værtsbygningen ved en lodret tilbagerykning, der som en bred fuge skaber et svagt rum i facaden. Omvendt får det svage rum, der tegnes af bygningens overordnede relief, bygningerne til at have et fællesskab, der binder dem sammen, mens forskellen i relieffets dybde igen skiller dem ad. Det forhold, at nogle arkitektoniske elementer i facaden er ens og andre forskellige, medvirker til at etablere både arkitektoniske sammenhænge og adskillelser i en relation mellem det nye og det gamle, der her benævnes 'dialog'.

Alison og Peter Smithsons Upper Lawn Pavillon er en lille pavillon, bygget ovenpå en gammel havemur indeholdende rester fra et gammelt landhus. Havemuren er bygget af kampesten, mens pavillonen er en lettere trækonstruktion, beklædt med stålplader. Rumhøje glaspartier i havefacaden samt på førstesal i en del af ankomstfacaden giver additionen et let udtryk i modsætning til havemurens tunge karakter.

Additionen markerer sig for næsten alle arkitektoniske elementers vedkommende som en selvstændig bygning, hvor den nye del fremtræder med en tydelig aflæselig forskel til den gamle. Ingen gennemgående linjer danner en arkitektonisk sammenhæng. Additionens volumen markerer sig som helt adskilt fra muren, ligesom pavillonen som figur ikke har nogen direkte arkitektonisk sammenhæng med den horisontale mur. Det nye og det gamles forskellige proportion medvirker til at adskille de to, og der er ingen rytme, der kan skabe en sammenhæng. Til gengæld er der i hhv. den gamle murs forbandt og i facadepladernes og vinduernes mønster en form for relation, der etablerer en subtil

denne side, fra venstre:

'Blend'

Villa, Gl. Vartov Vej, Aage Rafn, 1920

'Dialog'

Göteborg Rådhus, Nicodemus Tessin, 1672
og addition af Gunnar Asplund, 1936

'Kontrast'

Upper Lawn Pavilion,
Alison og Peter Smithson, 1962

foto: Nicolai Bo Andersen

arkitektonisk sammenhæng mellem den nye og den gamle bygning. Forskellen i både farve og materiale, samt fraværet af rumlig dybde i facaden understreger samlet set additionens arkitektoniske relation til værtsbygningen som et forhold, der her benævnes 'kontrast'.

De arkitektoniske elementer, der medvirker til at skabe forskellige former for relationer, kan for de tre eksempler sammenfattes til at udgøre: linje, volumen, figur, proportion, rytme, mønster, farve, materiale og rum. De ni elementer falder i tre kategorier: Den første handler om simple geometriske forhold. Den anden handler om, på hvilken måde de geometriske forhold interagerer. Og den tredje kategori omhandler mere komplekse størrelser. De tre bygninger er også eksempler på, hvordan specifikke arkitektoniske elementer kan etablere en høj eller lav grad af arkitektonisk sammenhæng i en trinløs skala, der spænder fra 'blend', over 'dialog' til 'kontrast'.

Projekt til en addition

Projektet til en addition til et toetagers byhus i en karré i et københavnsk brokvarter har relationer til to forskelligartede naboer. Dels til værtsbygningen, der er en toetagers, historicistisk bygning i fem fag med to svagt markerede siderisalitter. Basen fremstår i kvaderpuds med fem høje vindues-/dørpartier med buet top. Førstesalen er opført i blank, rød mur med elementer støbt i portlandcement omkring vinduerne, der for siderisalitternes vedkommende er særligt fremhævede.

Additionen har derudover relationer til de to nabobygninger, begge i fem etager med nyere kviste i det karakteristiske københavnertag. Bygningen til højre har en portlandcementpudset base i to etager, førstesalen er udført som kvaderpuds. De tre øvrige etager fremstår i blank, gul mur med støbte elementer i portlandcement i vandrette bånd og omkring vinduer, hvor også her vinduerne mod nabobygningen er særligt fremhævede. Hovedgesimsen har mod taget en kraftigt markeret frise. I husets midterste fag er der på anden og tredje etage altaner med støbejernsværn. Bygningen til venstre har en portlandcementpudset base på to etager, for førstesalens vedkommende udført som kvaderpuds. Hertil kommer en frise med basreliefudsmykning. De tre øvrige etager fremstår i blank, lys gul mur med støbte elementer i portlandcement og bemalede basrelieffriser i vandrette bånd i hele facadens bredde og omkring vinduerne. Hovedgesimsen har mod taget en kraftigt markeret frise, hvorunder der er en karakteristisk bemalet basrelieffrise. Bygningen har på anden og tredje etage i faget mod naboen altaner med støbejernsværn.

Additionens facade udgøres af en regulær, gridagtig struktur bestående af tre etager i hver fem ens fag, tænkt udført i betonelementer. Den centrale lodrette linje samt de linjer, der flugter med værtsbygningens siderisalitter, bidrager til at skabe sammenhæng mellem den gamle og den nye bygning. Gesimsernes vandrette linjer, der ikke korresponderer med naboerne, skaber en arkitektonisk adskillelse. Additionens overordnede volumen får bygningerne til at hænge sammen. Den eksisterende bygnings nederste vinduer har en figur, der, ved at blive gentaget i den nye tagetage, får additionen til at hænge sammen med det gamle, ligesom betonbjælkernes samlinger over murpiller, der er markeret med en særlig fremhævet slutsten, etablerer en sammenhæng ved at referere til nabobygningernes portlandcementelementer og hovedgesims. Additionens vinduer har en proportionering, der er den samme som vinduerne i både værtsbygningen og i begge nabobygninger og bidrager dermed til at lave en sammenhæng. Additionens vinduer indgår dermed i en større facaderytme, der får hele facaderækken til at hænge sammen. Additionen indgår sammen med værtsbygningen og nabobygningerne i en samlet komposition, der som et mønster skaber en overordnet sammenhæng. Betonelementernes farve er den samme som portlandcementelementerne i både værtsbygningen og nabobygningerne, men den er forskellig fra felterne i blank mur og skaber dermed både en sammenhæng og en adskillelse, ligesom forskellen i materiale bidrager til arkitektonisk at adskille det nye fra det

gamle. Støbejernsværnene ved de franske altaner danner en sammenhæng med naboerne i både materiale og farve, mens vinduernes materiale og farve skaber en arkitektonisk adskillelse. Facaden danner gennem et overordnet relief et svagt rum i facaden, der etablerer en sammenhæng til både værtsbygningen og naboerne.

Projektet til en addition i en bymæssig sammenhæng i København viser, hvordan en række specifikke arkitektoniske elementer kan bidrage ved i nogle tilfælde at være lig og i andre tilfælde forskellige til at skabe et nuanceret spil af relationer mellem den nye addition og de eksisterende bygninger. Nogle arkitektoniske elementer bruges til at skabe sammenhæng, andre til at etablere en adskillelse. Additionen er ikke en direkte gentagelse af værtsbygningen og skal på den anden side heller ikke blot markere den størst mulige kontrast til det eksisterende hus. Det er ikke et spørgsmål om enten/eller, nyt/gammelt eller sort/hvidt. De forskellige relationer, der udspænder et spektrum fra det sammenhængende til det adskilte, gør, at den nye addition i et greb kan skabe en arkitektonisk tæt sammenhængende relation mellem det gamle og det nye – og på samme tid være helt sig selv.

Weaving

Begrebet 'weaving' bliver brugt på forskellige måder. Sergison Bates Architects bruger eksempelvis begrebet⁴ i forlængelse af ideerne fra Adolf Loos og Gottfried Semper til at beskrive den virkning, væggen, forstået som beklædning op-hængt i husets konstruktion, har for rummets karakter. Françoise Bollack bruger begrebet⁵ til at beskrive det forhold, at en eller flere 'tråde' væves sammen i en ny helhed som en ud af fem forskellige typer interventioner, 'insertions', 'parasites', 'wraps', 'juxtapositions', og 'weavings'. Denne opdeling i fem kategorier kunne minde noget om ovenstående beskrivelse af de forskellige grader af relationer, i en skala fra 'blend', over 'dialog' til 'kontrast'. Men hvor Bollacks gruppering handler mere om de forskellige typer af intervention, og om det foregår udenpå, indeni, eller i en kombination, handler 'blend', 'dialog' og 'kontrast' mere om en relations grad af arkitektonisk sammenhæng eller adskillelse.

Françoise Bollack har en tydelig forkærlighed for den type arkitektur, der skaber en kontrast til værtsbygningen, uanset hvilken kategori den tilhører. Bollack lægger sig dermed i direkte forlængelse af den tradition, der siden Ruskin og Morris over Venedig-chartret⁶ kalder på en tydelig, aflæselig forskel mellem additionen og værtsbygningen. Holdningen handler om, at man kan se, hvad der er nyt, og hvad der er gammelt, og at der er en tydelig aflæselig forskel. Projektet til en karré i København viser derimod, at en række arkitektoniske elementer kan etablere en høj eller lav grad af arkitektonisk sammenhæng uanset typen af indgreb og indgrebets omfang. Man kan forestille sig, at værker, der kan karakteriseres som havende så forskellige relationer til værtsbygningen som 'blend', 'dialog' og 'kontrast', vil kunne passe ind i alle Bollacks fem interventionstyper: 'insertions', 'parasites', 'wraps', 'juxtapositions', og 'weavings'. At Asplunds Rådhus i Bollacks inddeling er placeret i kategorien 'juxtapositions' er i den forbindelse overraskende. For selvom denne addition i en overordnet betragtning er stillet ved siden af værtsbygningen og er tydeligt aflæselig fra denne, er Asplunds arkitektoniske strategi, der netop handler om at væve forskellige arkitektoniske relationer, snarere at sammenligne med begrebet 'weaving' og falder dermed også ind i kategorien 'dialog'.

Ser man på projektet til en addition i en bymæssig sammenhæng i København gennem denne optik, kunne projektet umiddelbart placeres i den type intervention, der kaldes 'juxtapositions', idet den fysiske grænse mellem det nye og det gamle er ret tydelig. Men i forhold til en arkitektonisk strategi, hvor forholdet mellem det nye og det gamle i arkitektonisk forstand udgøres af et mere nuanceret spil af elementer, der på forskellige måder relaterer sig til hinanden, vil det være mere frugtbar at benytte kategorien 'weaving'. Med eksempler som Alte Pinakothek i München af Hans Döllgast og Neues Museum i Berlin af Da-

denne side:
Detalje af den eksisterende
facade og additionen
foto: Nicolai Bo Andersen

vid Chipperfield peger denne type af indgreb netop på en strategi, hvor det nye og det gamle ubesværet kan flette sig ind og ud af hinanden. Her er grænserne mellem de to ikke umiddelbart tydelige, og det nye fremstår ikke som et separat objekt uden relation til det eksisterende, idet det fysisk og arkitektonisk er helt uadskilleligt fra det gamle.

Ligesom interventioner, der fysisk fletter sig sammen med værtsbygningen indeni denne, kan man betragte tilbygninger, der fletter sig sammen med en eksisterende bygning udenpå denne som en form for 'weaving'. Additionen er i den forstand en ikke blot bygningsmæssig, men også bymæssig 'weaving', hvor additionen fletter sig ind i det bymæssige væv bestående af hhv. værtsbygningen og de omkringliggende naboer. Hvor den fysiske grænse mellem det gamle og det nye ganske vist er aflæselig, men hvor relationerne på tværs af det nye og det gamle væver en eller flere 'tråde' af arkitektoniske elementer sammen i en ny helhed.

Ukomplet perfektion

Fred Scott beskriver i 'On altering Architecture'⁷ begrebet 'perfect incompleteness' eller ukomplet perfektion, der er et forsøg på at udvikle en teori for arkitektoniske interventioner i en værtsbygning. Ifølge Scott er der tre mulige skæbner for en bygning, efter den er blevet bygget: at forblive uændret, at blive ombygget eller at blive revet ned. Intentionen med at fokusere på ombygning er at give et alternativ til bevaring og til nedrivning, som en form for mediering mellem de to. Strategien skal tillade, at eksisterende bygninger kan beholde deres betydning gennem indgreb, der er en form for oversættelse af den eksisterende struktur i en bevægelse fra fortid til fremtid.

Scott fokuserer på ombygninger indenfor bygningen selv, og altså ikke umiddelbart på udvidelser og additioner, men forfatteren indrømmer muligheden af, at overvejelserne også kan have relevans for disse. En central pointe er ideen om 'stripping back' – et af Scott foreslået teoretisk grundlag for intervention og ombygning. 'Stripping back' er en lidt løs og ikke videre konkret beskrevet metode, der handler om intellektuelt og intuitivt at analysere den eksisterende bygning i et forsøg på at identificere det, Scott beskriver som 'modellen', bygningens idealform. Det understreges, at arbejdet med 'stripping back' er et spørgsmål om fortolkning, der skal forstås som en mere subjektiv oversættelse af værtsbygningens arkitektoniske kvaliteter.

Scotts pointe er, at en ombygning skal sigte mod, hvad der kaldes 'perfect incompleteness' eller ukomplet perfektion. Begrebet kan forstås som et forsøg på at kombinere det, der indenfor restaureringsarkitekturen har været et hidtil uløseligt dilemma mellem Viollet-le-Ducs krav om stilens enhed⁸ og John Ruskins' forfaldets æstetik⁹. I Scotts version bliver det til en fordring om, at interventionen skal stræbe mod værtsbygningens 'model', bygningens formodede ideelle form, kombineret med anerkendelsen af, at værket altid er ukomplet – i en perfekt ukomplethed. Selvom denne idé om, at man skal nærme sig værtsbygningens model eller ideal, virker mærkeligt æterisk, som en slags essentialistisk fordring, er dette mere nuancerede blik på forholdet mellem det nye og det gamle under ombygninger og transformationer meget brugbart. Det er på denne måde ikke et spørgsmål om, at interventionen skal være en direkte fortsættelse af den gamle bygning i den samme, og måske endnu mere gennemførte stil. Det er modsat heller ikke meningen, at nye tilføjelser skal fremtræde i tidens stil som kontrast til værtsbygningen. En ombygning eller transformation er derimod et nuanceret arbejde, der må tage nøje udgangspunkt i den specifikke situation.

Begrebet 'perfect incompleteness' er inspireret af Carlo Scarpas arbejde, først og fremmest med Castelvecchio i Verona. Begrebet udviser en forståelse for arkitekturens grundlæggende foranderlighed og anerkender også, at en ombygning på et tidspunkt kan blive udsat for ændringer. Samtidig beskriver begrebet en arkitektonisk strategi, der tillader en transformation at udtrykke sig ikke kun som sin egen afsluttede helhed, men som en del af en større historie. Ideen om

'perfect incompleteness' underbygger en strategi, der tillader arkitekten at tage udgangspunkt i den eksisterende bygning og samtidig muliggør, at indgrebet kan have sin egen identitet. Forstået som en måde at fortolke eller oversætte det eksisterende kombineret med en anerkendelse af, at værtsbygningen har sin egen ret, er begrebet en måde at bygge bro i spørgsmålet om relationen mellem nyt og gammelt.

Projektet til en addition i en karré i København er set gennem denne optik netop hverken en manifestation af Viollet-le-Ducs krav om stilens enhed, hvor det handler om at tilegne sig de principper, der gælder for den eksisterende bygning og gennem indgrebet at fuldende bygningen, som den måske aldrig tidligere har været fuldendt. Projektet er heller ikke en artikulering af de fordringer, der ligger i forlængelse af John Ruskin og William Morris, der handler om, at man ikke gennem indgreb må fjerne patina og tidens spor, men lade det gamle dø i skønhed i en slags forfaldets æstetik, hvor ombygninger og tilføjelser til en eksisterende bygning skal fremtræde i tidens stil.

Additionen er i den forstand ikke et udtryk for 'perfect incompleteness' forstået som en æstetisk strategi, der i Carlo Scarpas forstand etablerer en ny helhed med et ruinøst udtryk. Men i forhold til forståelsen af indgrebet som noget, der skal være færdigt, men dog stadig ikke komplet, samt fordringen om, at et indgreb sker på værtsbygningens præmisser, er ideen produktiv. Man kan godt sige, at projektet til en addition etablerer en ny helhed på baggrund af den eksisterende bygnings arkitektoniske egenskaber og på samme tid tillader den eksisterende bygning at bevare sin karakter, ligesom den nye bygning bygger på en tæt arkitektonisk relation til det eksisterende og på samme tid fremtræder med sit helt eget udtryk.

Forbindelser

Man kan således udpege en række konkrete, arkitektoniske elementer, der kan medvirke til at etablere forskellige relationer mellem nyt og gammelt i et bygnings- og bymæssigt væv af relationer samlet i en ny helhed, i en trinløs skala fra det helt sammenhængende til det ret adskilte. Den additive forandring sikrer, i forlængelse af Perez de Arce, en fornemmelse af bymæssig sammenhæng og kontinuitet. Ved at bygge til på en eksisterende struktur kan man på samme tid bevare og forandre byen og sikre en historisk og rumlig forbindelse.

Begrebet 'weaving' kan som nævnt beskrive en metode til at flette det nye og det gamle. Risikoen er, at en sådan metode kan blive forstået som et tag selv-bord af elementer, og at det sker på bekostning af helheden. Der er ligeledes en udfordring i, at arbejdet med at etablere relationer ved hjælp af arkitektoniske elementer kan blive en tankeløs kombinatorik, der kan retfærdiggøre hvad som helst. Endelig kan man indvende, at en arkitektonisk strategi, der bygger på en enkel metode, har den yderligere begrænsning, at strategier af og til modsiges af virkeligheden – i nogle tilfælde er det bare noget andet, der skal til.

Begrebet 'perfect incompleteness' underbygger som ovenfor beskrevet en mere nuanceret opfattelse af forholdet mellem nyt og gammelt og bryder med den dogmatiske modstilling mellem det nye som noget, der skal ligne det gamle eller fremtræde i tydelig kontrast. Det sker selvfølgelig på bekostning af klarheden. Det bliver ikke nødvendigvis let umiddelbart at aflæse, hvad der er det ene, og hvad der er det andet. Men det sker til fordel for en levende by og en bygningskultur, der ikke forsøger at fryse tiden i et krampagtigt dogme.

En række arkitektoniske elementer kan således bruges til at danne forskellige grader af relationer. En addition kan, uanset hvilken type intervention, der er tale om – 'insertions', 'parasites', 'wraps', 'juxtapositions' og 'weavings' – forholde sig til værtsbygningen med en høj eller lav grad af arkitektonisk sammenhæng. Med andre ord: Uanset om der er tale om en intervention indeni en eksisterende bygning, udenpå, eller i en kombination, kan det nye forholde sig til det eksisterende med forskellige grader af relationer i den trinløse skala: 'blend', 'dialog' og 'kontrast'.

Hertil kommer, at de enkelte bygningsdele på tilsvarende måde, uafhængigt af hinanden, kan danne et komplekst og nuanceret væv af relationer mellem det eksisterende og det nye. Relationer, som ikke bare handler om en simpel modstilling mellem nyt i forhold til gammelt, én bygning i forhold til en anden eller sort i forhold til hvidt. Men derimod en mangfoldighed af relationer, hvoraf nogle elementer gennem en konkret gentagelse, andre som reference til eksisterende motiver og atter andre i en direkte kontrast mellem det gamle og det nye skaber et komplekst væv af arkitektoniske sammenhænge og adskillelser. Endelig kan man tale om forskellige grader af relationer på byniveau, hvor en addition i forhold til hhv. værtsbygningen og nabobygningerne i sig selv danner et stormasket væv af relationer mellem nye og gamle bygninger.

Begrebet forbindelser kan på denne måde beskrive en arkitektonisk strategi, der gennem dette væv af arkitektoniske tråde kan skabe et nuanceret spil af relationer mellem det gamle og det nye i en mangfoldighed af henvisninger og betydninger. Det kan beskrive en måde at addere til eksisterende strukturer og ændre dem ved at bruge konkrete arkitektoniske elementer som linjer, flader og spor fra værtsbygningen og naboerne. Den eksisterende bygning bliver ikke blot kopieret, og den nye bygning udtrykker sig ikke blot som en kontrast til det eksisterende.

Strategien vil tillade at kunne arbejde på én gang mere reflekteret og samtidig friere med relationen mellem nyt og gammelt i en erkendelse af, at både værtsbygningen, additionen og naboerne hele tiden ændrer sig og aldrig bliver komplette. Strategien beskriver en omgang med bygningskulturen, der bryder med de gamle, dogmatiske principper og gennem en nysgerrig opmærksomhed på den givne situations arkitektoniske elementer tillader et mere nuanceret og specifikt arbejde med transformationer og additioner. 'Forbindelse' er en strategi, der handler om graden af arkitektonisk dialog mellem en (til)bygning og dens naboer. Det er både værtsbygningen og dens omgivelser, der bliver fortolket og reformuleret gennem den tilføjede bygning, der tillader den eksisterende situation at ændre sig og på samme tid bevare sin karakter, ligesom den nye bygning kan have en tæt forbindelse til sine naboer og på samme tid være helt sig selv.

Noter

1. Rodrigo Perez de Arce, "Urban Transformations and the Architecture of Additions," i: *Architectural Design*, November 1976.
2. John Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture*, (New York: Dover, 1989).
3. Eugene Viollet-le-Duc et al., *Restaurering*, (Aarhus: Arkitektskolen, 2000).
4. Sergison Bates Architects, *Papers 2*, (London: Sergison Bates Architects, 2007).
5. Françoise Bollack et al., *Old buildings, new forms. New directions in architectural transformations*, (New York: The Monacelli Press, 2013).
6. ICOMOS, *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (The Venice Charter 1964), (http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf, accessed 18-12-2014).
7. Fred Scott, *On altering architecture*, (London: Routledge, 2008).
8. Eugene Viollet-le-Duc, *Restaurering*, (Aarhus: Arkitektskolen, 2000).
9. John Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture*, (New York: Dover, 1989).

Litteratur

- Bollack, F.A. et al, *Old buildings, new forms. New directions in architectural transformations*. New York: The Monacelli Press, 2013.
- Byard, P.S. *The architecture of additions: design and regulation*. London: W.W. Norton & Company Ltd, 1998.
- Perez de Arce, R. *Urban Transformations and the Architecture of Additions*. *Architectural Design*. November 1976.
- Scalbert, I., et al. *Never Modern, On bricolage and the works of 6a Architects*. Zürich: Park Books, 2013.
- Scott, F. *On altering architecture*. London: Routledge, 2008.

Artiklerne

EN DYBERE MENING

Indledning af Juhani Pallasmaa

PROLOG

Forord af Christoffer Harlang

IDEER

Viden og kunnen af Christoffer Harlang og Søren Vadstrup
Transformation og restaurering af Nicolai Bo Andersen
Sammenføjning – stabling – støbning af Nicolai Bo Andersen

METODER

Arkitekturens transformation – fem metoder af Nicolai Bo Andersen
Bygningsopmåling af Thomas Kampmann
Bygningsarkæologiske undersøgelser af Thomas Kampmann
Fænomenbunden registrering af Nicolai Bo Andersen
Analyse og værdisætning af Søren Vadstrup
Analyse og værdisætning af bygninger og deres omgivelser af Søren Vadstrup
Hegnslund – eksempel på analyse og værdisætning af Søren Vadstrup
Analyse og værdisætning af bebyggelser og byrum af Søren Vadstrup

STRATEGIER

Tilnærmelser af Nicolai Bo Andersen
Fortsættelse af Nicolai Bo Andersen
Forbindelser af Nicolai Bo Andersen
Et stykke ad vejen af Morten Birk Jørgsen
Transformation af efterkrigstidens industrilandskaber af Lars Rolfsted Mortensen

HÅNDVÆRK

Materialer af Søren Vadstrup
Tegl af Søren Vadstrup
Træ af Søren Vadstrup
Kalk, mørtel og puds af Søren Vadstrup
Pigmenter af Søren Vadstrup
Maling af Søren Vadstrup
Rudeglas af Søren Vadstrup
Bygningsteknologi af Søren Vadstrup
Murværk af Søren Vadstrup
Bindingsværk af Søren Vadstrup
Curtain wall af Søren Vadstrup
Lervægge af Søren Vadstrup

EKSEMPLER

Enfamiliehus
Villa af Christoffer Harlang
Rækkehus af Christoffer Harlang
Parcelhus af Christoffer Harlang
Etagehus
Karrébebyggelse af Christoffer Harlang
Punkthus af Christoffer Harlang
Offentligt byggeri
Kunstmuseum af Christoffer Harlang
Rådhus af Christoffer Harlang
Skole af Christoffer Harlang